MANYSIUL MA?[1]

BÍRÓ BERNADETT – SIPŐCZ KATALIN

Jól ismert tény, hogy az uráli nyelvek többsége a kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyeztetett nyelvek közé tartozik, a manysi ezek közül is az erősen veszélyeztetett nyelvek egyike. Az Unesco kategóriáit alkalmazva a déli (tavdai) manysi a kihalt nyelvek csoportjába, a nyugati a vélhetően kihalt nyelvek közé, a keleti manysi a kihalás szélén álló nyelvek közé, az északi manysi pedig az erősen veszélyeztetett nyelvek közé tartozik.[2] Napjainkban manysi nyelven gyakorlatilag az északi manysi nyelvjárást értik, a déli és nyugati dialektusok már a 20. század elején eltűnőben voltak, a keleti (kondai) dialektust a 20. század közepéig még beszélték néhányan, irodalmi alkotások is jelentek meg kondai és jukondai manysi nyelven, bár ez főképpen két, keleti manysi születésű értelmiséginek, Vahruschevának és Konjkovának köszönhető. Feltételezhetjük, hogy napjainkra a keleti nyelvjárások is gyakorlatilag kihaltak. Az északi nyelvjárást ma elsősorban a Szoszva és Lozva mentén beszélik néhány faluban.

Nézzünk először is néhány számadatot a népszámlálások tükrében, elsősorban a legutóbbi, 2002-es népszámlálási adatokat vizsgálva!

2002-ben 11 432 ember vallotta magát manysi nemzetiségűnek, ez 2958 fővel több, mint az 1989-es 8272-es adat. A 11 432 főből 5919 városban él, 5513 pedig falun, ez kb. a népesség fele-fele. Ezek a számok tehát azt mutatják, hogy a manysi nemzetiségűek száma nő, és hasonlóan növekedést mutat a hantik, nyenyecek, enyecek és szelkupok lélekszáma is. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy örvendetesen megnövekedett volna a népszaporulat szibériai nyelvrokonaink körében, hanem inkább a magukat manysiknak, hantiknak stb. vallók aránya változott meg, és ez nem meglepő a 90-es években megindult oroszországbeli változások és főképpen a szibériai viszonyok ismeretében. Míg évtizedekkel ezelőtt a kisebb nemzetiségekhez való tartozás csak hátrányt jelenthetett, ez mostanra megváltozott: hátránya senkinek nem származhat belőle, sőt, sok szempontból előnyt, plusz juttatást jelenthet.

A lakóhelyre vonatkozó adatok szerint a manysik zöme a Tyumeni Területhez tartozó Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetben lakik, de 259-en közülük a Szverdlovszki Területen élnek, 11-en pedig a Komi Köztársaságban. Területileg a manysi lakosság tehát meglehetősen kompakt csoportot alkot.

---

[1] Írásunk a „*Language and Identity in the Finno-Ugric World*" c. szimpóziumon (Fourth International Symposium of Finno-Ugric Languages in Groningen, 2006) tartott előadásunk magyar nyelvű változata.

[2] Az Unesco csoportosításán kívül másféle osztályozások is léteznek, vö.: 1. „Common-sense classification": safe, endangered and extinct languages; 2. M. Dale Kincade (1991): viable, viable but small, endangered, nearly extinct and extinct languages; 3. Michael Krauss (1992): safe, endangered, moribund and extinct languages; 4. Stephen Wurm (1938): potentially endangered, endangered, seriously endangered, moribund and extinct languages (Crystal 2000: 20–1).

Nyelvtudomány 2 (2006) 21–35.

A nyelvtudásra vonatkozó adatok alapján a manysik nyelvhasználata viszont drasztikusan csökken: míg 1989-ben 37%-uk beszélte anyanyelvét, 2002-ben ez az arány 23% körül volt, oroszul viszont gyakorlatilag mindenki beszél. Ezekből az adatokból azonban meglehetősen nehéz lenne következtetéseket levonni, hisz nem tudhatjuk, hogy általában milyen mértékű nyelvhasználatot tükröz azok esetében, akik úgy nyilatkoztak, hogy anyanyelvüket használják. Figyelembe kell vennünk a terepmunkák tapasztalatait is, és nem utolsó sorban maguknak a manysiknak a véleményét saját anyanyelvük helyzetét illetően. Az utóbbi években terepen járt (ez gyakorlatilag 15 éve lehetséges) nyelvész és néprajzos kollégák, valamint saját magunk tapasztalatai alapján nem nyilatkozhatunk optimistán. E. A. Rombandeeva, a legismertebb manysi nemzetiségű nyelvész a 90-es évek első felében úgy nyilatkozott, hogy 15 év múlva már senki nem fog manysiul beszélni (Dolovai – Sipőcz 1998: 59). A 15 év lassan lejár, manysi szót még lehet hallani, olvashatunk is ezen a nyelven újságot, hallgathatunk rádió- és tévéműsorokat is. Mindettől függetlenül nem mondhatjuk, hogy Rombandeeva teljesen rosszul mérte fel nyelve helyzetét. A fő kérdés az, hogy a napjainkban beszélt manysi, valamint az újság, rádió és tévé nyelve, azaz napjaink hivatalosnak tartott manysi nyelve mennyire tekinthető olyan anyanyelvnek, mely a mindennapok kommunikációs szükségleteit az élet legalább valamelyik részterületén – akár az otthonokban, akár a hivatalos életben – kielégíthetné. Jelen vizsgálatainkkal részben erre keressük a választ.

Előadásunkban azt vizsgáljuk, hogy a manysi népesség napjainkban zajló intenzív nyelvváltása milyen főbb jellegzetességeket mutat a nyelv és nyelvhasználat különböző részrendszereit tekintve. Mielőtt a konkrét nyelvi vizsgálatokat ismertetnénk, szóljunk röviden a nyelvcsere folyamatáról!

A nyelvcsere és a nyelvvesztés a kétnyelvű beszélőközösségekben kialakuló és a kisebbségi nyelv esetleges kihalásával végződő tendencia (Bodó 2001: 169). E meghatározás három terminust is használ: a nyelvcsere kutatása elsősorban a nyelvválasztási szokások szociolingvisztikai szempontú vizsgálatát jelenti, a nyelvvesztés vizsgálata a visszaszoruló nyelv rendszerének az egyes beszélőknél kimutatható változásaival foglalkozik, a nyelvhalál pedig a nyelvcsere/nyelvvesztés folyamatának végpontja (Bodó 2001: 169). Más megfogalmazásban a nyelvcsere és a nyelvvesztés közötti különbség az, hogy míg a nyelvcsere az egész beszélőközösséget jellemzi, addig a nyelvvesztés az egyént (Bartha 1999: 125). Ez utóbbi megközelítést indokolhatja az a körülmény is, hogy nyelvvesztés létrejöhet nyelvcsere nélkül is, vö. afázia, autizmus, szellemi leépülés stb. David Crystal szerint egy nyelv kihaltnak tekinthető, ha már egyetlen beszélője sem maradt. De mivel ahhoz, hogy egy nyelvet használhassunk, kell még legalább egy másik ember, akivel beszélhetünk, az előző definíciót úgy módosíthatjuk, hogy egy nyelv tulajdonképpen halott, ha csak egyetlen beszélője maradt, és a fiatalabb generációból senki nem szándékozik megtanulni az adott nyelvet (Crystal 2000: 11). Crystal értelmezésében a nyelvcsere *(language shift)* egy nyelvről egy másik nyelvre való fokozatos vagy hirtelen áttérés (akár egy egyén, akár egy csoport által).[3]

[3] „*Language shift* is the conventional term for gradual or sudden move from the use of one language to another (either by an individual or by a group)" (Crystal 2000: 17).

Nyelvvesztésről *(language loss)* pedig akkor beszélhetünk, ha egy egyén vagy egy csoport nem képes tovább használni egy korábban beszélt nyelvet[4] (uo.: 17). A továbbiakban a nyelvcsere és nyelvvesztés közötti lehetséges terminológiai különbséggel nem foglalkozunk. A nyelvvesztéssel összefüggésben megkülönböztethetjük a funkcionális és strukturális nyelvvesztést: az előbbi a nyelvhasználati színterek leszűkülését jelenti, az utóbbi pedig a nyelvvesztés folyamatában megfigyelhető nyelvrendszerbeli sajátos változásokat. Ez utóbbiakról főképpen esettanulmányokat ismerünk, és ezekből legfeljebb tendenciákat vázolhatunk fel. Bár az utóbbi évtizedekben számos szociolingvisztikai leírás született különféle konkrét nyelvcsere-folyamatokról, általános érvényű elméletekkel a szociolingvisztika arra vonatkozóan nem rendelkezik, hogy a nyelvcsere állapotában levő nyelvekben milyen változások mennek végbe a nyelvi rendszer egyes szintjein. Vizsgálatunk alapjául tehát nem választhattunk egy érvényes elméleti keretet, mely a nyelvvesztés folyamatának strukturális jellegzetességeit megadva lehetőséget teremtene a konkrét manysi nyelvi jellemzőknek e keretben való elhelyezésére.

Mougeon és Beniak egy tanulmányukban (Mougeon–Beniak 1991) a nyelvcserét jellemző nyelvi változásokat három típusba sorolják: (1) interferencia-jelenségek, (2) a nyelvi rendszeren belüli egyszerűsödés és (3) a monostilizmus vagy szociolektális redukció.

(1) Az interferencia nem csak új elemek megjelenését eredményezheti, hanem az alárendelt nyelv meglevő elemeinek hangsúlyvesztését is.

(2) Strukturális egyszerűsödésen a nyelvi rendszer szabályosabbá és transzparensebbé válását értik.

(3) A monostilizmus vagy a szociolektális redukció a nyelv stílusváltozataiban és szociolektusaiban megfigyelhető egyszerűsödés, bizonyos társas kontextusok beszűkülése. Ez voltaképpen a funkcionális szempont következménye, hisz a nyelvhasználati színterek lecsökkenése érthető módon szociolektális egyszerűsödést eredményez.

Vizsgálatainkban figyelembe vettük e három szempontot is, és igyekszünk választ adni arra a kérdésre, milyen módon és mértékben jellemzik ezek a vonások a manysik nyelvcsere-folyamatát az elmúlt egy-két évtizedben. A vizsgálati korpuszunk az 1989-ben indult, kéthetente megjelenő manysi nyelvi újság, a *Lujima Seripos* két-két anyaga volt. Az időkeret egyik végét az újság egy 1991 márciusi és 1992 januári száma jelentette (2 db A3 méretű kétoldalas szöveg), a másik végét pedig egy 2005-ös szám (ekkor már a *LS* számai kétoldalasak, tehát szintén 2 db A3 méretű kétoldalas szöveg). Vizsgálati szempontjaink három területet érintenek: a nyelv grammatikai rendszerét, a szókészletét és az újságnyelv stilisztikai-tematikai képét.[5] E három területet tovább kellett szűkítenünk:

---

[4] „...*language loss*, for a situation where a person or group is no longer able to use a language previously spoken" (Crystal 2000: 17).

[5] A grammatikai rendszeren a strukturális egyszerűsödés és transzparencia jelenségét vizsgáljuk, az interferencia jelenségét a lexikológiai elemzésünk hivatott bemutatni. Tisztában vagyunk vele, hogy az újságnyelv stilisztikai-tematikai sematizálódása nem azonos a Mougeon–Beniak által szociolektális redukciónak nevezett típussal, de részben érintkező jelenségekről van szó. A manysi nyelvű *Lujima Seripos*

1. Grammatikai vizsgálat

A nyelv grammatikai rendszerén belül – kissé önkényesen – három nyelvi vonást vizsgáltunk: a determinált-indeterminált ragozás használatát, a passzív mondatszerkezeteket, valamint a duális használatát. E szempontok, mint említettük, kissé önkényesnek tűnhetnek, és némiképpen valóban előzetes intuícióinkon alapulnak, de – úgy gondoljuk – ettől függetlenül jól megindokolhatóak.

1a) A determinált ragozás használata a manysi szintaxis sokat vizsgált, de meg nem fejtett jelensége. Jellegzetes vonása, hogy intranzitív igéket is lehet determinált ragozással használni, vö.:

(1) *kol sāt śos jēkw-im jōŋχ-i-te*
ház hét - szer táncolGer fordul-Vx3SgPres-DetSg
'Hétszer körbetáncolja (tkp. „táncolva fordulja") a házat.' (Skribnik 2001: 226)

„Mindent lefedő" szabályt a determinált ragozás választására a kutatóknak nem sikerült felállítaniuk. A folklórszövegek alapján úgy tűnik, hogy a determinált igeragok választását a tárgy határozottságán kívül pragmatikai szempontok is befolyásolják, a mondat aktuális tagolása, a topik–komment- és fókuszviszonyok (Skribnik 2000). Pontosan azonban azt is nehéz lenne meghatározni, hogy mikor tekinthető a manysiban a tárgy határozottnak, az aktuális tagolásnak a folklórszövegeken történő vizsgálati nehézségei pedig mindenki számára nyilvánvalóak. Számos példát találhatunk arra, hogy határozottnak tűnő tárgy esetén indeterminált ragozás használatos, vagy határozatlannak tűnő tárgy mellett determinált ragozás szerepel (vö. Skribnik 2000: 226). Tehát feltételezhetjük, hogy a determinált–indeterminált ragozás használata a nyelvcsere folyamata előtt, illetve annak kezdeti szakaszában még rendkívül összetett szabályrendszert alkalmazott. Az újságnyelvi vizsgálattal arra kerestük a választ, hogy a manysi szintaxis ezen területe mutat-e valamiféle változást, a kérdéses szabályrendszer valamiféle egyszerűsödést és/vagy transzparenciát.

Tisztában vagyunk vele, hogy meggyőző válasz csak nagyobb korpusz, illetve a nyelvcsere folyamata előtti szövegekkel való egybevetésen alapuló kvantitatív vizsgálatok alapján születhet, de tendenciaszerű változások az újságnyelvből is adatolhatók. Korpuszunkban a determinált igeragozás használata meglehetősen jól körvonalazható volt. Intranzitív ige determinált ragozású használatára nem találtunk példát, a determinált ragozás határozott tárgy esetén szerepelt, a tárgy határozottsága pedig az alábbiakban összegezhető. A tárgy határozottnak tekinthető, ha névmással fejeződik ki (2)-(3), ha birtokos személyraggal van ellátva (4), ha a szövegben többször, illetve folyamato-

írásai nem tekinthetők publicisztikai stílusban megírt szövegeknek, szemben pl. egy magyar újság cikkeivel. Ebből a szempontból az *LS* meglehetősen tarka képet mutat, és talán éppen ezért közelebb is áll a beszélt nyelvhez, hisz az újságírók által írt szövegek mellett számos olyan írást is tartalmaz, melyek „hétköznapi" emberek szövegközlései.

san előforduló, tehát az olvasó számára már ismert élőlény, illetve dolog tölti be a tárgy szerepét (5), valamint tárgyi mellékmondat esetén (6).

(2) *Ман, манщи мир, таве ос сака янытлы-лув.*
mi manysi nép ő-Acc és nagyon dicsér-Vx1PlPres-DetSg
'Mi, manysi nép, őt nagyon dicsérjük.'

(3) *Ам ненан акв сали-л мыг-агум.*
én ti ketten-Acc egy rénszarvas-Instr ad-Vx1SgPres-DetDual
'Én kettőtöknek egy rénszarvast adok.'
(tkp. „Kettőtöket egy rénszarvassal adlak.")

(4) *Ты хотпа ман эрг-анув–йикв-анув*
ez ember mi ének-Px1Pl-PlPoss–tánc-Px1Pl-PlPoss
эльль тоты-янэ.
előre visz-Vx3SgPres-DetPl
'Ez az ember a mi énekeinket-táncainkat továbbviszi.'

(5) *Тох ём-има-тэ матыр сыр мань уй лёнгх*
ott jár-Ger-Px3Sg valami -féle kicsi állat nyom
хонты-с. Ань лёнгх койи-стэ...'
talál-Vx3SgPast-Indet most nyom követ-Vx3SgPast-DetSg
'Ott járván valamilyen kis állatnyomot talált (**Indet.**). A nyomot követte (**Det.**)...'

(6) *Хумус тав лылынг тагыл хульты-с*
hogyan ő lelkes tele marad-Vx3SgPast-Indet
такви ат ваг-тэ.
ő maga nem tud-Vx3SgPres-DetSg
'Hogyan maradt életben, ő maga sem tudja.'

1b) A passzív szerkezetek használata a manysi nyelv jellemző vonása. A passzív szerkesztés a manysiban több olyan „egzotikusnak" tűnő jellegzetességgel bír, melyet számos passzív szerkesztésmódot alkalmazó nyelv nem ismer. Ilyen a passzív szerkesztésmód nagymértékű gyakorisága, az ágens gyakori jelenléte, a mozgásigék passzivizálási lehetősége, valamint az, hogy a passzív ige hatóköre nem csak a cselekvés páciense lehet, hanem gyakorlatilag minden tematikus szerep (vö.: Kulonen 1985, 1989; Skribnik 2001: 224-225). Ezzel kapcsolatban azt vizsgáltuk, hogy a mai manysi megőrizte-e ezeket a vonásokat.

(i) Korpuszunk alapján elmondható, hogy a manysiban továbbra is nagyon gyakori a passzív szerkezetek használata, többnyire azonban csak tárgyas igék esetén. A vizsgált anyagban a közel száz példában mindössze négyet találtunk intranzitív igék passzivizálására, ezekben a szerkezetekben három ige fordul elő: 'futni', 'jönni', 'megjelenni'.

(7) *Миснэ хунь хайтала-вес, тав хулынг тур*
tündér ahogy fut-Vx3SgPast-Pass ő halas tó
энтапт-ым ёт-тоты-стэ.
körülövez-Ger magával visz-Vx3SgPast-DetSg
'Ahogy a tündérhez futottak, ő a halas tavat körülövezve magával vitte.'
(tkp. „ahogy a tündér futtatott")

(8) *Вортолнойка-н ты юв-эв!*
medve-Lat itt jön-Vx1PlPres-Pass
'A medve (ide)jön hozzánk!' (tkp. „medve által jövetünk")

(9) *Хап-аныл туп налув наруманґкве алыма-сыт,*
csónak-Px3Pl-SgPoss csak a folyó felé eltolni emel-Vx3PlPast-Indet
вортолнойка-н та нэглапа-весыт.
medve-Lat ím megjelenik-Vx3PlPast-Pass
'Csónakjaikat csak a folyóhoz eltolni emelték, ím a medve megjelent (náluk).'
(tkp. „a medve által megjelentettek")

(10) *Я-та, ань ос ам ялэ-гум, эрнг ань*
igen-igen most és/ím én megy-Vx1SgPres-Indet biztos most
вортолнойка-н хот-нэглапа-вем.
medve-Lat megjelenik-Vx1SgPres-Pass
'Igen-igen, most ím én megyek, most a medve biztos megjelenik (nálam).'
(tkp. „a medve által megjelentetem")

A két utóbbi példával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bár az ige szerkezete alapján megítélésünk szerint intranzitív ige passzivizálásáról van szó (*nēyli* 'megjelenik' + *p* mozzanatos igeképző), nem zárható ki, hogy a cikk szerzőjének nyelvhasználatában az adott ige tranzitív jelentéssel is bír ('rábukkan, rátalál vkire'). A fent említett „egzotikus" vonások közül a mozgásigék passzivizálására tehát alig néhány példa akad, ezek is jellemző módon témájukat tekintve „archívabb" (mitológiai tárgyú, valamint a medvekultuszhoz kapcsolódó) szövegekben szerepelnek.

(ii) A szövegekben leggyakrabban a 'vki kap vmilyen jutalmat, kitüntetést', illetve a 'vkit (a nép) nagyon tisztel, szeret' szerkezetek fordulnak elő passzív ragozású igékkel:

(11) *Тыи магыс тан 1 степень диплом-ыл май-весыт.*
ez-ért ők 1 fok oklevél-Instr ad-Vx3PlPast-Pass
'Ezért ők kiváló minősítésű (?) oklevelet kaptak.'
(tkp. „kiváló minősítésű oklevéllel adattak")

(12) *Анъя павыл-ныл ёхт-ум аги ханищтахты-н*
Anja falu-Ablat jön-PartPast lány tanul-PartPres
юрт-анэ-н сака эрупта-ве.
társ-Px3Sg-PlPoss-Lat nagyon szeret-Vx3SgPres-Pass
'Az Anja faluból jött lányt a diáktársai nagyon szeretik.'

(iii) Az ágens gyakori jelenléte egyre kevésbé jellemző, a passzív szerkezeteknek csak kevesebb mint a harmadában volt jelen az ágens az ige mellett. Egyre gyakoribb tehát, hogy – más, passzív szerkezeteket alkalmazó nyelvekhez hasonlóan – a manysiban is általános vagy határozatlan alanyú mondatokban találunk passzív igét.

(13) *Сав йильпи павл-ыт, ус-ыт унтту-весыт.*
sok új falu-Pl város-Pl épít-Vx3PlPast-Pass
'Sok új falut, várost építettek.'

(14) *Ань хурумхуйпловит выставка ты вар-аве.*
most tizenharmadik kiállítás ím csinál-Vx3SgPres-Pass
'Most a 13. kiállítást rendezik.'

(iv) Ahol azonban jelen van az ágens, ott a szabálynak megfelelően mindig lativusi ragot kap:

(15) *Галина Петровна ома-тэ-н юнсхатунгкве ос ханищта-вес.*
Galina Petrovna anya-Px3Sg-SgPoss-Lat varrni és tanít-Vx3SgPast-Pass
'Galina Petrovnát az anyja megtanította varrni.'

(v) A szövegek alapján elmondható, hogy a passzív ige hatóköre túlnyomó többségében (az esetek 80%-ában) a cselekvés páciense. A maradék 20%-ot tekintve a passzív ige hatóköre a beneficiens/recipiens, illetve a lokatív (ez utóbbi a mozgásigékből képzett passzív igealakoknál fordult elő, l. fentebb).

(16) *Най-Отыр-ын вос ургала-вен, сот-ыл*
Tűz-Fejedelem-Lat hadd őriz-Vx2SgPres-Pass boldogság-Instr
вос пина-вен!
hadd rak-Vx2SgPres-pass
'A Tűz-Fejedelem hadd őrizze, boldogságot hadd kapjon!'

(17) *А-на-на, тарвитынг олы-с, 200 грамм нян-ил,*
hát igen nehéz van-Vx3SgPast 200 gramm kenyér-Instr
ми-вэв, маныр тэг-ув?
ad-Vx1PlPres-Pass mi eszik-Vx1PlPres-Indet
'Hát igen, nehéz volt, 200 gramm kenyeret kaptunk, mit együnk?'
(tkp. „kenyérrel adattunk")

(18) *Ты тал тав ёмщакв ханищтахты-нэ-тэ*
ez év ő jól tanul-PartPres-Px3Sg-SgPoss
магыс Губернатор ступендия-л май-вес.
-ért kormányzói ösztöndíj-Instr ad-Vx3SgPast-Pass
'Idén jó tanulmányi eredményéért kormányzói ösztöndíjat kapott.'
(tkp. „kormányzói ösztöndíjjal adatott")

1c) A duális használatának vizsgálatát önmagában magyarázza, hogy a duális a nyelvekből általában leépülő kategória. Ezt az uráli nyelvcsalád is több szempontból mutatja, gondoljunk az alapnyelvre még feltételezett, de a mai nyelvek többségében már nem használatos duálisra, vagy például a lappban megnyilvánuló, csak kisebb részrendszerekben előforduló duálishasználatra. A duális visszaszorulása jellemzi a 20. századi manysit is, ezt elsősorban a birtokos személyragozásban és a tárgyas igeragozásban figyelhetjük meg. Kérdésünk az, hogy az elmúlt 15 évben milyen jellegű duálishasználatot mutat az újságnyelv.

A vizsgált szövegek alapján a duális használata továbbra is megtalálható és általában következetes a manysiban, mind a névszó-, mind az ige-, mind pedig a birtokos személyragozásban. Bizonyos mértékű visszaszorulást tükrözhet, hogy többnyire csak páros testrésznevekkel (19), illetve rokonságnevekkel kapcsolatban fordul elő, és ez utóbbi esetben általában az ún. kölcsönösségi <reciprok> duálisról (20) van szó:

(19) *Та пасыл ань мансын сам-аге выгр-ыг*
azóta most/ím süketfajd szem-Px3Sg-DualPoss vörös-Transl
товл-аге-т ос янгк пун-ыт янымг-егыт.
szárny-Px3Sg-DualPoss-Loc is fehér toll-Pl nő-Vx3PlPres
'Azóta a süketfajd 2 szeme ím vörössé (lett), 2 szárnyán is fehér tollak növekednek.'

(20) *Тав щан-яге-ащ-аге Кимкьясуй павыл-т ол-эг.*
ő anya-Px3Sg-DualPoss-apa-Px3Sg-DualPoss Kimkjasuj falu-Loc él-Vx3DualPres
'Anyja-apja Kimkjasuj faluban él.'

További példák a duális előfordulására az ige-, illetve a birtokos személyragozásban:

(21) *Ёхор ойка Калистрат сыспал-э-н люл-и,*
Johor bácsi Kalistrat hát-Px3Sg-SgPoss-Lat áll-Vx3SgPres
эква-тэ-н тэн кат тулёвл-анэн
feleség-Px3Sg-SgPoss-Lat ők ketten kéz ujjhegy-Px2Dual-PlPoss
сэтап-ыл акван-нэга-вет.
fonál-Instr összeköt-Vx3PlPres-Pass
'Johor bácsi Kalistrat háta mögé áll, felesége az ő kettőjük kezének ujjhegyeit fonállal összeköti.'

(22) *Ётыл ос акв тарвит нак емты-с, тав*
aztán és egy nehéz dolog jön-Vx3SgPast ő
эква-тэ ос пыг-е атим-ыг емт-сыг.
feleség-Px3Sg-SgPoss és fiú-Px3Sg-SgPoss semmi-Transl válik-Vx3DualPast
'Aztán egy nehéz dolog következett, a felesége és a fia semmivé váltak (meghaltak).'

Ingadozást tapasztaltunk a duális használatában abban az esetben, ha az ige két alanyát a *-ёт* '-val/-vel' elem kapcsolja össze. A vizsgált korpuszban előforduló példák közül az ige ötször duálisban, négyszer pedig egyes számban állt ilyen formájú alanyok mellett. Pl.:

(24) *Галина Петровна ань ёмащакве номи-тэ, хумус*
Galina Petrovna most jól/szívesen gondol-Vx3SgPres-DetSg hogyan
тав атя-тэ ёт Ас я мус ялас-ас.
ő apa-Px3Sg-SgPoss -val/-vel Ob folyó -ra/-re jár-Vx3SgPast
'Galina Petrovna most szívesen gondol arra, ahogy apjával az Ob folyóra járt (**Sing.**).'

(25) *Володя эква-тэ ёт нила няврам янмалта-сыг.*
Volodja feleség-Px3Sg-SgPoss -val/-vel négy gyerek nevel-Vx3DualPast-Indet
'Volodja a feleségével négy gyereket nevelt (**Dual.**).'

A vizsgált korpuszban arra is akadt példa, hogy nem használnak duálist, holott indokolt lenne:

(26) *Такем хоса та люньси-с, ань сам-аге тай*
annyira sokáig ím sír-Vx3SgPast ím szem-Px3Sg-DualPoss csakugyan
*щар выгр-**ыт** емт-сыг.*
teljesen vörös-**Pl** válik-Vx3DualPast
'Annyira sokáig sírt, hogy a szemei (Du) ím csakugyan teljesen vörösek (Pl) lettek.'

2. Lexikológiai vizsgálat

A kölcsönzés a nyelv bármely területén jelentkezhet, de a legnagyobb mennyiségben és legszembeötlőbb módon a lexikonban jelennek meg a másik nyelvből kölcsönzött elemek. A lexikai kölcsönzések szociolingvisztikai megközelítése számos elméleti nehézséget rejt magában. Az első fontos kérdés az, hogy mikortól tekinthetjük a kölcsönszavak megjelenését egy nyelv hanyatlása tünetének. Hiszen a természetes nyelvek folyamatosan változnak, és a változás elsősorban mindig is a lexikonban jelentkezik. A nyelvekben számtalan idegen szó jelenik meg, és ezek arányát és mennyiségét számtalan körülmény befolyásolja (a téma, a beszélők társadalmi státusza, kora, nyelvi attitűdje stb.) A másik elméleti probléma a kölcsönzött elem minősítése: valódi kölcsönzésről van-e szó, vagy egyszavas kódváltásról? Ennek megítéléséhez általában figyelembe szokás venni az adott elem használati gyakoriságát, fonológiai-morfológiai,

valamint szintaktikai beépülésének mértékét, elfogadhatóságát, ismertségét, valamint azt, hogy él-e a kölcsönszónak a befogadó nyelvben megfelelője.

A lexikológiai vizsgálatunk a forrásokban előforduló neologizmusokra és orosz átvételekre irányult. Az orosz kölcsönzések esetében vizsgáltuk, hogy az átvett szónak létezik-e manysi megfelelője, illetőleg az átvett szóalak mutat-e valamiféle illeszkedést a manysi nyelvhez (elsősorban hangtani illeszkedésre gondolunk, de figyelembe vettük a kölcsönszavak manysi struktúrákban való megjelenését is). A neologizmusok és az orosz átvételek esetében is elemeztük, hogy ezek a szókészlet mely területét érintik.

(i) A forrásainkban szereplő orosz kölcsönszavak jellemző módon az élet újabb színtereihez kapcsolódnak, többnyire olyan jelenségek elnevezései, melyek korábban a manysik életében nem fordultak elő vagy nem játszottak szerepet. Emellett jellemzően orosz eredetűek a tulajdonnevek (földrajzi nevek, címek). Néhány példa az újság korábbi számainak orosz átvételeiből:

1991/92: *план* 'terv', *отдел* 'részleg', *культура* 'kultúra', *фолклор* 'folklór', *почётный грамота* 'díj, kitüntetés', *пенсия* 'nyugdíj', *президент* 'elnök', *депутат* 'küldött', *округ* 'körzet', *редактор* 'szerkesztő', *заместительный редактор* 'szerkesztő-helyettes', *окружной газета «Ленинская правда»* '„Lenini Igazság" c. körzeti újság', *издательство «Периодика»* '„Periodika" kiadó', *радио* 'rádió', *книга* 'könyv', *экономика тэлат* 'a gazdaság ügyei', *нефть* 'olaj', *газ* 'gáz', *Эстония* 'Észtország', *Лапландия* 'Lappföld', *мир* 'világ, nép'

(ii) A későbbi, 2005-ös szám is nagy mértékben tartalmaz orosz szavakat, ezek továbbra is az újabb dolgok, jelenségek elnevezései, s egyre inkább átszövik az élet minden területét. Ebben a számban már több olyan szóval találkozunk, melynek manysi megfelelője is állhatna, ilyenek például a hónapnevek, valamint: *война* 'háború' (vö. *хонтлан вармаль* 'ua.' tkp. „hadakozó dolog"), *армия* 'hadsereg' (vö. *хонт* 'ua.' ~ vö.: m. *had*), *президент* 'elnök' (vö. *пунгкхум* 'ua.' tkp. „fő ember"), *школа* 'iskola' (vö. *ханистан кол* 'ua.' tkp. „tanuló ház", *искола* 'iskola'), *студент* 'diák'(vö. *ханистан няврам* 'ua.' tkp. „tanuló gyerek").

Példák a 2005-ös újság orosz átvételeire:

декабрь 'december', *миллион* 'millió', *пульница* 'kórház', *округ губернатор* 'a körzet kormányzója', *окружной Дума* 'a körzeti Duma', *комитет* 'bizottság', *закон* 'törvény', *интернет* 'internet', *журнал* 'folyóirat', *журналист* 'újságíró', *пресса* 'sajtó', *тираж* 'példány', *архив* 'archívum', *стенд* 'állvány', *норма* 'norma', *область* 'terület', *павильон* 'pavilon', *класс* 'osztály', *школа* 'iskola', *педучилища* 'tanárképző', *педагогический университет* 'pedagógiai egyetem', *грамота* 'oklevél', *кружок* 'szakkör', *степень* 'fok, fokozat', *диплом* 'diploma', *студент* 'diák', *искусство* 'művészet', *«филология» специальноцть* 'bölcsészeti specializáció', *музей* 'múzeum', *концерт* 'koncert', *конкурс* 'verseny', *комсорг* 'komszomolszervező', *путёвка* 'kiküldetés', *клуб* 'klub', *война* 'háború', *армия* 'hadsereg', *буровой* 'fúrótorony', *электроэнергия* 'elektromos energia', *киномеханик* 'mozigépész', *плотник* 'ács', *паспорт* 'útlevél'

(iii) Az átvett szavak hangtani igazodása nem jellemző, egy-két régebbi – évtizedekkel korábbi szövegekben is felbukkanó – szónál előfordul (*тэла* 'dolog' < or. *дело, пульница* 'kórház' < or. *больница*), de teljesen általános a hanghelyettesítés hiánya (*газ, кружок, филология*).

(iv) Az orosz szavak előfordulhatnak manysi mondatszerkezetekben, vö.:
пенсият олы, пенсиян мини, пенсиян патнэ порат 'nyugdíjas (nyugdíjon van), nyugdíjba megy, nyugdíjba menése idején'
сав хул планын майласыт 'a terv szerint sok halat leadtak'
депутатыг пери 'küldötté választ'
муйлупсатыл майлувес 'kitüntették oklevéllel'
интернетт рупатан махум 'az interneten dolgozó emberek'

(v) A neologizmusok egy része tükörfordítás, vö.:
махум ёнген фольклорный ялпынг хоталыт '(nép)színjátszó folklór fesztivál'
Ас-угорный 'obi-ugor'
рут-махманув 'rokon népeink'

(vi) A másik része pedig az újabb jelenségekre létrehozott manysi kifejezés, ezek többsége az 1992-es újság egy fordításcikkében szerepelt, egy Jelcinnek írt orosz levél N. Sadomin által manysira fordított szövegében. A neologizmusok esetében helyszíni vizsgálatra lenne szükség annak megállapítására, hogy milyen mértékben elterjedtek és elfogadottak ezek a kifejezések. Némelyikéről sejthetjük, hogy gyakorlatilag a cikkírói igyekezet hozhatta csak létre, elterjedésük nem valószínű (vö. 'tüzes víz' az olajra, vagy a 'tüzes lehelet' a gázra). A forrásokban ezek gyakorlatilag csak egy-egy előfordulásúak. Vö.:
миркол 'parlament' („nép-ház")
ма-вит ургалан вармалит 'környezetvédelem' („föld-víz[=világ] őrző dolgok")
ма кивырт олнэ сюнь 'ásványkincs' („föld belsejében levő gazdagság")
наинг вит 'kőolaj' („tüzes víz")
наинг лылиэп 'gáz' („tüzes lehelet")
рег сюнь 'olaj és gáz' („forró gazdagság")
тэп ос маснут варнэ тэлат 'táplálkozás és öltözködés' („étel és ruha csináló dolgok")
элаль олнэ номт 'javaslat' („előre levő gondolat")
округ кусяй махум 'a körzet lakói' („körzet gazda-nép")
омам янытлан хотал 'anyák napja' („anyám tisztelő nap")
охсар янмалтан ос титтын нэ 'rókatenyésztő' („rókát nevelő és etető nő")
почётный намыт 'kitüntetések, díjak' („kitüntető név")

(vii) A szókincsbővítés másik lehetséges módja, mikor a meglévő lexémák jelentéstartalma bővül, azaz a szó valamely jelentésváltozási tendenciával egy új jelentést vesz fel. Néhány példa erre a jelenségre:

посли 'rajzol' > 'fényképez'
хури 'rajz' > 'fénykép'
нял (нялын саваталвес) 'nyíl' > 'puskagolyó' ('nyíl által megöletik' > 'golyó által meghal')
нох-паты 'feljut' > 'fejlődik'
нох-хартыглы 'felhúz' > 'kitermel <kőolajat, gázt>'
муйлупса 'ajándék' > 'kitüntetés'

3. Az újságnyelv stilisztikai-tematikai redukciójára irányuló vizsgálatunk eredetileg szintén intuícióinkon alapult. Több éve követjük figyelemmel a *Lujima Seripos* számait, olvassuk a benne található újságcikkeket. Nem kell nagy megfigyelőnek lenni ahhoz, hogy megállapítsuk, a cikkek tetemes részét teszik ki azok az írások, melyek a manysi nép egy-egy megbecsült tagját mutatják be, akinek általában leírják néhány rövid mondatban az életrajzát, majd dicsérik nyelvtudását, azt, hogy régi meséket, dalokat tud és ad tovább, majd a cikk végén a cikkíró kifejezi a manysi nép tiszteletét és jó egészséget kíván a cikk alanyának. Ez a típus a legjellemzőbb, de emellett további jellegzetes témák ismétlődnek, meglehetősen sablonos nyelvi fordulatokkal. Végezetül a kutatásunk forrásául szolgáló újságcikkek alapján próbálunk a manysi újságnyelvről egy rövid tematikai és stiláris képet nyújtani.

Az 1991-ben valamint 92-ben megjelent 2 szám összesen 8 olyan írást tartalmaz, mely egy anyanyelvét és kultúráját még tudó és ápoló manysi ember ismertetése vagy születésnapi köszöntése. Olvashatunk négy állattörténetet (ebből kettő mese, kettő pedig vadásztörténet), valamint két újonnan megjelent könyv bemutatását. Ezen kívül két hírjellegű írás található még az újságokban, ebből az egyik a fentebb már említett, Jelcinnek szóló orosz levél fordítása, egy másik pedig a hantik és manysik 3. kongresszusáról ad hírt. Továbbá egy régi történetet, amelyben a forradalmárok elveszik a gazdag réntartó rénjeit, és a szegény nép között szétosztják. Az írásokról nyelvi szempontból elmondható, hogy a mesék, állattörténetek nyelvileg gazdagabbak, a könyvről, kongresszusról, illetve a manysi emberekről szóló írások pedig kimondottan sablonos, rövid mondatokból állnak, ezekben gyakoriak az ismétlések. Vö.:

> *«...Хумус эвенк няврамыт ханисьтангкве, тау урыл хансыс учёный нэ Александра Алексеевна Кудря..... Ханты няврамыт магыс ос хумус тананылн элаль ханисьтахтунгкве тау овылтыт хансыс Евдокия Андреевна Немысова. ...Хумус маньси няврамытн эри ханисьтахтунгкве та овылтыт хансыс маныси мир ученый нэ Клавдия Васильевна Афанасьева.....Ёрн няврамыт магыс, ос хумус тан ханисьтахтэгыт та овылтит хансыс Мария Яковлевна Бармич, ёрн махум ученый нэ.» (Йильпи книга)*

„...Hogyan kell az evenki gyerekeket tanítani, erről írt A. A. Kudrja, tudós nő ... A hanti gyerekekről, és arról, hogy hogyan kell őket tanítani, arról írt E. A. Nemysova, ... Hogyan kell a manysi gyerekeknek tanulni, arról írt a manysi tudós nő, K. V. Afanasjeva, ... A nyenyec gyerekekről, és arról, hogy hogyan tanulnak, arról írt M. A. Barmich, a nyenyec nép tudós nője, ..." (Új könyv)

A fordításcikk az újság többi írásától nyelvileg meglehetősen eltér, hosszú, öszszetett mondatai nehezen értelmezhetőek, a legtöbb neologizmust a forrásokban ez az írás tartalmazta.

A 2005-ös újság tematikáját meghatározza a Hanti–Manysi Autonóm Körzet 75. évfordulója, mellyel több cikk is foglalkozik. A további írások meglehetősen egyfélék: ügyes, okos, tisztelt manysi emberek dicséretei. Egy cikk a vogulok népi hangszerét írja le, de voltaképpen ez is a szokásos ismertetés nyolc manysi emberről, akik értenek ehhez a hangszerhez. Végül még olvashatunk egy napjainkbeli medvekalandról. Ebben a számban a tematikailag eltérő írások is egyre sablonosabbnak tűnnek, valamint a hírjellegű, tehát a körzet 75. évfordulójához tartozó írások is alig tartalmaznak „konkrétumokat", viszont sok olyan fordulatot, melyben az itt élő népeket dicsérik szorgalmukért, ügyességükért.

A manysi újságok vizsgálata alapján a benyomásainkat a következőkben foglalhatjuk össze. A források nyelvileg mutatnak a nyelvváltás folyamatára jellemző vonásokat, ezek a nyelv szerkezetében és szókészletében jelentkeznek. A 91/92-es valamint a 2005-ös újság között eltérést a nyelv struktúráját tekintve nem tapasztaltunk, lexikailag az orosz szavak számának a gyarapodását viszont megfigyelhettük. Úgy tapasztaltuk, hogy a tematikai sematizálódás is erősödött az eltelt szűk másfél évtizedben. Az újságok – akár a 91/92-es, akár a 2005-ös években – rendkívül kevés valódi információt tartalmaznak, meglehetősen szűk olvasóközönséghez szólhatnak. (Gondoljunk például a fiatalok érdeklődési területeire!)

Bár helyszíni kutatásokra lehetőségünk nem volt, felvettük a kapcsolatot a manysi televízióadás manysi nemzetiségű szerkesztőjével, Tatjana Merovával. Kérdésünkre azt írta, hogy a *LS*-t csak az idősek olvassák. Sajnos, sejthetjük, hogy a fiatalabbak más manysi nyelvű olvasnivalót se olvasnak gyakrabban, igaz, a választék is meglehetősen szerény. És az emberek nemcsak nem olvasnak manysiul, hanem mesélni, énekelni is egyre kevésbé képesek. Hajdani gazdag népköltészetük pedig gyakorlatilag már évtizedekkel ezelőtt eltűnt. Ahogy Tatjana Merova írta: „К сожалению, язык изчезает. Хорошо, что есть ещё газета, радио и телевидение. Пока звучит язык.... Последняя перепись насчитанно 11 тысяч, это очень много, даже чересчур, а истинно считающих намного меньше. ...Мы и то большинство говорим по русски. Так что ситуация сложная." (Sajnos, a nyelv eltűnik. Jó, hogy még van újság, rádió és televízió. Még hallatszik a nyelv.... A legutóbbi népszámláláskor 11 ezer fő volt, ez nagyon sok, sőt túlzás, az igazán magukat annak vallók száma sokkal kevesebb... Mi, a többség oroszul beszélünk. Szóval, a helyzet bonyolult...")

HIVATKOZÁSOK

Bartha Csilla 1999: *A kétnyelvűség alapkérdései,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bodó Csanád 2001: Nyelvi változások a nyelvcsere és nyelvvesztés folyamatában, *Magyar Nyelvőr* **125,** 169–79.

Crystal, David 2000: *Language Death,* Cambridge, Cambridge University Press.

Dolovai Dorottya – Sipőcz Katalin 1998: A vogulok (manysik), in Csepregi Márta szerk.: *Finnugor Kalauz,* Budapest, Panoráma.

Kulonen, Ulla-Maija 1985: A perspektíva és a vogul szenvedő szerkezet, *Nyelvtudományi Közlemények* **87,** 217–24.

Kulonen, Ulla-Maija 1989: *The Passive in Ob-Ugrian* (SUST 203), Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

Lujima Seripos 1991. március 30., 1992. január 18., 2005. december 10. Hanti-Manszijszk.

Mougeon, Raymond – Beniak, Édouard 1991: *Linguistic Consequences of Language Contact and Restriction: The case of French in Ontario,* Canada: Oxford, Clarendon Press.

Skribnik, Elena 2001: Pragmatic Structuring in Northern Mansi, *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars* **6,** Tartu, 222–39.

IN MANSI – TODAY?

BÍRÓ BERNADETT – SIPŐCZ KATALIN

It is a well-known fact that the majority of the Uralic languages belong to the group of languages which are more or less endangered. The Mansi language is also one of the **highly endangered** ones. Nowadays, Mansi language means practically the Northern Mansi dialect.

Data concerning the knowledge of languages show that the use of the Mansi language has drastically decreased.

E. A. Rombandeeva, the well-known Mansi-born linguist, claimed in the first half of the 90s that after 15 years nobody would speak Mansi. The 15 years are going to get to an end and still we can hear Mansi spoken, we can read newspapers and listen to radio and watch TV-programs in this language. The main question is to what extent we can consider the language of the media (newspaper, radio and TV), so the official Mansi language of our days, as a mother tongue which is capable of fulfilling the everyday needs of communication at least in one area of life, either at home or in the official life. We aim to find an answer partly for this question by carrying out these investigations.

In our paper, we examine the main characteristics of the ongoing language change of the Mansi population looking at the subsystems of language and language use. In our research, we are concentrating on the changes that have occured in the Mansi language in the last 15 years. Our research methods are in accordance with the traits of the linguistic change generally characterizing the language change process, as they concern 3 domains of language and language use: the grammatical structure of the language, its lexicon and the stylistic-thematic characteristics of the language of newspapers.